

ISSN: 2181-4066

DOI Journal 10.56017/2181-4066

VOLUME I, ISSUE 10

JOURNAL OF PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

IMFAKTOR

OCTOBER | 2023

ISSN: 2181-4066
DOI Journal 10.56017/2181-4066

ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР

I-ЖИЛД, 10-СОН

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ-I, НОМЕР-10

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

VOLUME-I, ISSUE-10

ТОШКЕНТ - 2023

ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ | PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

№ 10 (2023) DOI <http://dx.doi.org/10.56017/2181-4066-2023-10>

Бош муҳаррир:

Нишонова З.

– психология фанлари доктори, профессор

Масъул муҳаррир:

Давлатов Ойбек Ғ.

– педагогика ф.б.ф.д. (PhD)

Таҳририят аъзолари:

1. Юсупова Хабиба Ирискуловна – педагогика ф.б.ф.д. (PhD)
2. Олимов Лазиз Ярашович – психология ф.б.ф.д. (PhD), доцент
3. Элов Зиёдулло Сатторович – психология ф.б.ф.д. (PhD)
4. Ганжиев Феруз Фурқатович – психология ф.б.ф.д. (PhD)
5. Мусаева Мухаббат Эшбаевна – педагогика ф.б.ф.д. (PhD), доцент
6. Умаров Баҳром Норбоевич – педагогика ф.б.ф.д. (PhD)
7. Орипова Раънохон Иброхимовна – педагогика фанлари номзоди, доцент
8. Ўринова Феруза Ўлжаевна – педагогика фанлари номзоди, доцент
9. Ниёзова Лутфия Худайбергандовна – дефектолог - эксперт
10. Салиева Дилором Абдуллаевна – психология фанлари номзоди
11. Останов Шухрат Шарифович – психология ф.б.ф.д. (PhD)
12. Рустамов Шавкат Шухратович – психология ф.б.ф.д. (PhD)
13. Халлокова Максудахон Эргашевна – педагогика ф.б.ф.д. (PhD)
14. Исмаилова Раъно Нураевна – психология ф.б.ф.д. (PhD), доцент
15. Саримова Дилдора Соаталиевна – педагогика ф.б.ф.д. (PhD), доцент
16. Улуғова Шахлола Муслиддиновна – психология фанлари номзоди, доцент
17. Махмудова Зулфия Мехмоновна – психология ф.б.ф.д. (PhD), доцент
18. Худайбергандов Шухрат Шавкат ўғли – педагогика ф.б.ф.д. (PhD)
19. Исматова Дилафруз Тўймуратовна – психология ф.б.ф.д. (PhD)

“Педагогик ва психологик тадқиқотлар” журнали 2022 йил 22 декабрь куни № 054834-сонли гувоҳнома билан оммавий ахборот воситаси сифатида давлат рўйхатидан ўтказилган. Мазкур журнал 6 та халқаро маълумотлар базаларида индексланган бўлиб, жорий йил учун **UIF 2023 = 8.2** “импакт-фактор” кўрсаткичига эга.

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг 2023 йил 24 июлдаги 01-02/1199-сонли хатига мувофиқ ушбу журналда чоп этилган мақолалар **хорижий мақолалар сифатида тан олинади**.

Саҳифаловчи\Page Maker\Верстка: Абдурахмон Хасанов

Таҳририят манзили: Тошкент шаҳар, Учтепа тумани, “Ватан” МФЙ, Чилонзор 24-мавзеси, 2/27-уй. Почта индекси 100152. Веб-сайт: www.imfaktor.uz/com

Телефон номер: +99894-410 11 55, E-mail: tahririyat@imfaktor.uz

© “ИМФАКТОР Pages” илмий нашриёти, 2023 йил.

© Муаллифлар жамоаси, 2023 йил.

ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ | PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

ORTIQOV Sirojiddin Sa'dullayevich

Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi huzuridagi

Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti

erkin tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10044022>

О‘SPIRINLARDA HUQUQIY ONGNI RIVOJLANTIRISHNING TADQIQOT TANLAMASI XUSUSIYATLARI

АННОТАЦИЯ

Maqolada o‘spirinlarda huquqiy ongni rivojlantirishning tadqiqot tanlamasi xususiyatlari o‘rganilgan. Tadqiqot obyekti o‘spirinlar bo‘lganligi sababli ularning psixologik xususiyatlariga alohida e‘tibor qaratish lozim bo‘ladi. Tadqiqotda shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichlari bo‘yicha klassifikasiyalarda turli ilmiy munosabatlar aks ettirilgan. Ilmiy manbalar tahliliga ko‘ra huquqiy savodxonlik masalasini shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichida shaxsning taraqqiyot bosqichlariga ko‘ra tadqiq etishga zarurat tug‘ildi.

Kalit so‘zlar: huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, yoshlar tarbiyasi, mas‘ul bo‘lgan ota-onalar, o‘qituvchi-tarbiyachilar, jamoatchilik, barkamol yoshlar, ustuvor vazifalar, tarbiyasida yuzaga kelayotgan muammolar.

РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО ОСОЗНАНИЯ У ПОДРОСТКОВ ХАРАКТЕРИСТИКИ ИССЛЕДОВАННОЙ ВЫБОРКИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются особенности выборки исследования развития правосознания подростков. Поскольку объектом исследования являются подростки, необходимо обратить особое внимание на их психологические особенности. В исследовании различные научные связи отражены в классификациях по стадиям онтогенетического развития личности. Согласно анализу научных источников, возникла необходимость исследования вопроса о правовой грамотности на этапе онтогенетического развития человека в соответствии с этапами развития человека.

Ключевые слова: правосознание, правовая культура, правовая грамотность, воспитание молодежи, ответственные родители, педагоги-воспитатели, общественность, зрелая молодежь, приоритетные задачи, проблемы, возникающие в образовании.

DEVELOPING LEGAL AWARENESS IN TEENAGERS CHARACTERISTICS OF THE STUDY SAMPLE

ANNOTATION

The article examines the characteristics of the research sample for the development of legal consciousness in adolescents. Since the object of research is teenagers, it is necessary to pay special attention to their psychological characteristics. In the study, various scientific relations are reflected in the classifications according to the stages of the ontogenetic development of the individual. According to the analysis of scientific sources, it became necessary to research the issue of legal literacy at the stage of ontogenetic development of a person according to the stages of development of a person.

Key words: legal consciousness, legal culture, legal literacy, youth education, responsible parents, teachers-educators, public, mature youth, priority tasks, problems arising in education.

O'spirinlarning yosh chegaralari insonning fiziologik rivojlanishi va balog'atga yetishi (tezlashishi) bosqichlariga asoslangan holda belgilanadi. Bu esa ushbu yosh bosqichi haqidagi chegaralarning xilma xil ifodasini uchratishga to'g'ri keladi. Psixologiyada shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichlari bo'yicha klassifikatsiyalarda turli ilmiy munosabatlar aks ettirilgan. Ularning bir qatorlarini keltirib o'tamiz. Ayrim hollarda ushbu yosh bosqichi 17 - 21 yosh oralig'i degan mulohazani aks ettirgan. "Yigit" tushunchasining qomusiy ta'rifi "yosh", "kichik", "15 dan 21 yoshgacha va undan ortiqroq yigit" deb belgilangan. O'smirlik-inson hayotining o'smirlik va yetuklik o'rtasidagi davri. O'spirinlik davrining to'liq xarakteristikasiga ega bo'lish uchun shaxs taraqqiyotining ontogenetik rivojlanish bosqichlariga bag'ishlangan ilmiy konsepsiyalarning qisqacha ifodalanishini keltirib o'tamiz [3].

Nemis psixologi V.Shternning yetuklik davri (16-18 yoshlari) hozirgi zamon kishilarining madaniy darajasiga erishadi degan xulosani beradi. Bu esa o'spirinlikka xos yosh bosqichini o'ziga qamrab oladigan davrdir.

S.Xoll "rekapitulyasiya qonuni"ni (filogenezni qisqacha takrorlashni) psixologik o'sishning bosh qonuni deb hisoblaydi. Uning fikricha, ontogenez filogenezning muhim bosqichlarini takrorlaydi. Olimning talqinicha, o'spirinlik esa jinsiy yetilishdan (12-13 yoshdan) boshlanib yetuklik davrigacha (22-25 yoshgacha) davom etib, romantizmga barobardir. S.Xollning talqinicha, bu davrlar "bo'ron va tazyiqlar", ichki va tashqi nizolar (ziddiyatlar)dan iborat bo'lib, odamda "individuallik tuyg'usi" vujudga keladi [1].

Psixikaning irrasional (aqliy bilish jarayonlaridan boshqa) tarkibiy qismlari: emosiya, mayl yordamida shaxsning xulqini tahlil qiluvchi nazariya psixodinamika, deyiladi. Bu nazariyaning yirik namoyandalaridan biri amerikalik psixolog E.Eriksondir. U insonning umrini o'ziga xos betakror xususiyatlarga molik 8 ta davrga ajratadi va o'z navbatida beshinchi davr-o'spirinlik betakror xislati, o'ziga xosligi, boshqa odamlardan keskin farqlanishi bilan tavsiflanadi. Shuningdek, o'spirinlik shaxs sifatida noaniqligi muayyan rol ni uddalamaslik, qat'iyatsizlik singari salbiy sifatlarga ham egadir. Mazkur davrning eng muhim xususiyati "rolini kechiktirish"ning o'zgarishi hisoblanadi. U ijtimoiy hayotda bajarayotgan rollarning ko'lami kengayadi, lekin ularning barchasini jiddiy egallash imkoniyatiga ega bo'lmaydi, shuningdek, rollarda o'zini sinab ko'rish bilan cheklanadi, xolos. Erikson o'spirinlarda o'zini o'zi anglashning psixologik mexanizmlarini batafsil tahlil qiladi, unda vaqtni yangicha his qilish, psixoseksual qizikish, patogen (kasallik qo'zg'atuvchi) jarayonlarni va ularning turli ko'rinishlari namoyon bo'lishini bayon qiladi.

Oltinchi davr - yoshlik boshqa jinsga psixologik intim yaqinlashuv qobiliyati va ehtiyoji vujudga kelishi bilan ajralib turadi. Bunda ayniqsa, jinsiy mayl alohida o‘rin tutadi. Bundan tashqari, yoshlik tanholikni yoqtirish va odamovilik kabi yoqimsiz xususiyat bilan ham farqlanadi [3, 4].

E.Shpranger “O‘spirinlik davri psixologiyasi” nomli asarida bu davrga 13-19 yoshli qizlarni, 14-22 yoshli yigitlarni kiritishni tavsiya qiladi. Uningcha, bu yosh davrida yuz beradigan asosiy o‘zgarishlar: a) shaxsiy “Men”ni kashf qilish; b) refleksiyaning (o‘zini o‘zi va o‘zgalarni anglash) o‘sishi; v) o‘zining individualligini anglash va shaxsiy xususiyatlarini e’tirof qilish; g) hayotiy ezgu rejalarining paydo bo‘lishi; d) o‘z shaxsiy turmushini ongli xolda qurishga intilish va hokazolardir. 14-17 yoshlarda vujudga keladigan inqiroz o‘smirlarda o‘zlariga kattalarning bolalarcha munosabati doirasidan qutulish tuyg‘usi paydo bo‘lishidan iboratdir. 17-21 yoshlilarning yana bir xususiyati ularda tengqurlaridan “ajralish” inqirozi va tanholik istagining paydo bo‘lishidir. Bu holat tarixiy shart-sharoitlardan kelib chiqadi.

J.Piajening aql-idrok nazariyasi, aql-idrok funksiyalari (vazifalari) hamda uning davrlari haqidagi ta’limotni o‘z ichiga oladi. Aql-idrokning asosiy funksiyalari (vazifalari) uyushqoqlik va moslashish, ko‘nikishdan iborat bo‘lib, aql-idrokning funksional invariantligi deb yuritiladi. Olimning davriylashtirishiga ko‘ra o‘spirinlik yoshi rasmiy sa’y-harakatlar davriga mos keladi [3, 5].

Fransuz olimi A.Vallon nuqtai nazaricha, jinsiy yetilish va o‘spirinlik davri - 12 yoshdan 18 yosh oralig‘idan iborat. Yana bir fransiyalik yirik psixolog R.Zazzo o‘z vatanidagi ta’lim va tarbiya tizimining prinsiplaridan kelib chiqqan holda, mazkur muammoga boshqacharoq yondashib va uni boshqacha talqiniga ko‘ra o‘spirinlik- 15 yoshdan 18 yoshgacha to‘g‘ri keladi.

Yosh davrlariga ajratishdan ko‘rinadiki, R.Zazzo inson rivojlanishining bosqichlariga shaxs sifatida tarkib topish, takomillashuv nazariyasidan kelib chiqib yondashgani shaxs shakllanishi pallasining yuqori nuqtasi, ya’ni ijtimoiylashuvi bilan cheklanishga olib kelgan. Shuning uchun uning ta’limoti insonning tug‘ilganidan umrining oxirigacha psixologik takomillashuvi, o‘zgarishi, rivojlanishi xususiyatlari va qonuniyatlari to‘g‘risida mulohaza yuritish imkonini bermaydi.

Nemis olimi G.Grimm ontogenez bosqichlarida o‘spirinlik - 17 yoshdan to 21 yoshgacha yigitlar, 16 yoshdan 20 yoshgacha qizlarga xos deb ajaratadi.

Amerikalik psixolog Dj.Birrer o‘spirinlik davrini - 12 yoshdan 17 yoshgacha hamda ilk yetuklik - 17 yoshdan 20 yoshgacha deb baholanadi.

B.Bromley ning tasnifiga ko‘ra ilk o‘spirinlik - 11 yoshdan 15 yoshgacha; o‘spirinlik - 15 yoshdan 21 yoshgacha bo‘lgan davr bilan ajralib to‘rishini ko‘rsatib o‘tadi.

Rus psixologiyasidagi ontogenezni davrlarga tabaqalash muammosi dastlab L.S.Vigotskiy, P.P.Blonskiy, B.G.Ananyev singari yirik psixologlarning asarlarida o‘z aksini topa boshlagan. Keyinchalik bu muammo bilan shug‘ullanuvchilar safi kengayib bordi, shu boisdan tabaqalanish kelib chiqishi, ilmiy manbai, rivojlanish jarayonlariga yondashilishi nuqtai nazaridan o‘zaro keskin farqlanadi. Hozir ontogenezni davrlarga tabaqalash yuzasidan mulohaza yuritishda olimlarning ilmiy qarashlarini muayyan guruhlarga ajratish va ularning moxiyatini ochish maqsadga muvofiqdir.

L.S.Vigotskiy psixologlarning yosh davrlarini tabaqalash nazariyalarini tanqidiy tahlil qilib, muayyan rivojlanishni vujudga keltiruvchi ruhiy yangilanishlarga tayanib pubertat (jinsiy yetilish) davri - 14 yoshdan 18 yoshgacha (17 yoshdagi inqiroz) deb ajratgan [3].

L.I.Bojovich insonning kamol topishini yosh davrlariga bo‘lishda motivlarni asos qilib oldi, o‘spirinlikni o‘z o‘rnini belgilash (topish) davri, ya’ni 15 yoshdan 17 yoshgacha bo‘lgan bosqichni inobatga oldi.

D.B.Elkoninning tasnifi yetakchi faoliyat (A.N.Leontyev) nazariyasiga, har qaysi rivojlanish pallasida faoliyatning biror ustunlik qilishi mumkinligiga asoslanadi va ilk o‘spirinlik davri - 16 yoshdan 17 yoshgacha: asosiy faoliyat - o‘qish, kasb tanlash deb ajratdi.

D.B.Elkonin tasnifini, ko'pchilik psixologlar ma'qullashiga qaramay, unda ayrim munozarali jihatlar ham bor. Umuman esa D.B.Elkoninning mazkur nazariyasi psixologiya fanida, ayniqsa ontogenez psixologiyasida muhim o'rin tutadi [6].

A.A.Lyublinskaya inson kamolotini yosh davrlariga ajratishda pedagogik psixologiya, faoliyat nuqtai nazaridan unga yondashib, o'spirinlikning bir jihatlarini katta maktab yoshi davri - 15 yoshdan 18 yoshgacha, V.A.Kruteskiy insonning ontogenetik kamolotini quyidagi bosqichlardan iboratligini ta'kidlaydi va ilk o'spirinlik yoki katta maktab yoshi (15-18 yosh) tarzda ajratdi.

A.V.Petrovskiy inson kamolotiga, shaxsning tarkib topishiga sosial-psixologik nuqtai nazardan yondashib, yosh davrlarining o'ziga xos tasnifini yaratdi. A.V.Petrovskiygacha psixologlar shaxsning bir tekis kamol topishini o'rgangan bo'lsalar, u shaxs shakllanishining prososial (ijtimoiy qoidalarga muvofiq) va asosial (aksilijtimoiy) bosqichlari ham bo'lishi mumkinligini isbotlab berishga harakat qiladi: shaxsning kamol topishi uchta makrofazadan iboratligini qayd etib, o'spirinlikda, ya'ni yetuklikka intilish davrida o'ziga xos holatlarni muvofiqlashtirish (birlashtirish) xususiyatlari paydo bo'lishini bayon qiladi va yuqori sinf o'quvchisi (ilk o'spirinlik) davri - 15 yoshdan 17 yoshgacha deb ajratdi.

Shu o'rinda tadqiqot obyektining psixologik xususiyatlarini tahlil qilish ham muhimdir. Ularning mavjud manbalarga asoslanib tahlil qilamiz.

O'zbek olimi E.G'.G'oziyev o'zining "Ontogenez psixologiyasi" kitobida ilk o'spirinlik va o'spirinlik yoshlariga xos xususiyat davriga 15-18 yoshlardagilar (ta'lim muassasalarining yuqori sinf o'quvchilari) kiradilar. Bu davrda o'quvchi jismonan baquvvat, o'qishni tugatgach, mustaqil mehnat qila oladigan, oliy maktabda o'zini sinab ko'radigan imkoniyatga ega bo'ladi, ma'naviy jihatdan yetuklikka erishadi. Ilk o'spirin 16 yoshida mamlakat fuqarosi va 18 yoshida esa saylash hamda saylanish huquqiga ega bo'ladi. Bularning barchasi ilk o'spiringa fuqaro sifatida ijtimoiy jihatdan voyaga yetishi, hayotda o'z o'rnini topishi, o'z taqdirini o'zi hal qilishi va yetuk shaxs sifatida ma'naviy o'sishi uchun jamiki shart-sharoitlarni yaratadi.

Ilk o'spirinning shaxsi ijtimoiy hayotda, akademik lisey, kasb-hunar maktablari jamoasida, tengqurlari bilan munosabatlarda egallagan mutlaqo yangicha mavqeyi ta'sirida, o'qish va turmush sharoitidagi o'zgarishlar ta'sirida tarkib topa boshlaydi.

Mazkur davrning yana bir xususiyati - mehnat bilan ta'lim faoliyatining bir xil ahamiyat kasb etishidan iboratdir. Mavjud shart-sharoitlar ta'siri ostida ilk o'spirinning aqliy va axloqiy jihatdan o'sishida o'ziga xos o'zgarishlar, yangi xislat va fazilatlar namoyon bo'ladi. Akademik lisey, kasb-hunar kolleji o'quvchilari ijtimoiy hayotdagi dolzarb vazifalarni hal qilishda faol ishtirok eta boshlaydilar. Ijtimoiy hayotda faol qatnashish, ta'lim xarakterining o'zgarishi yigit va qizlarda ilmiy dunyoqarash, barqaror e'tiqodning shakllanishiga, yuksak insoniy his-tuyg'uning vujudga kelishiga, bilimni o'zlashtirishga ijodiy yondashish kuchayishiga olib keladi, natijada mustaqil fikrlash shakllanadi.

Ayniqsa, turmush va o'qish faoliyatlarining yangicha shart-sharoitlari sinf (kurs) jamoasidagi o'zgacha vaziyat, ilk o'spirinlarning maxsus ta'lim tizimida egallagan yuqori mavqeyi, jamoatchilik ishlarida tajriba orttirishlari ular oldiga yuksak talab hamda mas'uliyatli vazifalar qo'yadi. Bu davrda ilk o'spirin yangicha ta'lim muhitida tashkilotchilik, rahbarlik, tarbiyachilik, tashviqotchilik vazifalarini o'tay boshlaydilar.

Ilk o'spirinning psixik rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuch jamoat tashkilotlari, o'quv jamoasi, ta'lim jarayoni qo'yadigan talablar darajasining oshishi bilan u erishgan psixik kamolot o'rtasidagi ziddiyatdan iboratdir. Turli qarama-qarshiliklar, ziddiyatlar ilk o'spirinning axloqiy, aqliy, nafosat jihatdan tez o'sishi orqali bartaraf qilinadi.

Ilk o'spirin yigit va qizlar erkak va ayolning munosabatlarini yotig'i bilan tushuntirish ota-ona, shifokor, sinf rahbari va o'qituvchilarning muhim vazifalaridir.

Ta'lim tizimida ilk o'spirinlarga o'zlaridagi jismoniy, fiziologik va psixik o'zgarishlar; yigit va qizlarning o'zaro munosabatlari shakllanishi; sevgi, oilaviy turmush, uning maqsadi va ijtimoiy, gigiyenik, masalalari to'g'risida maxsus bilimlar berish lozim. Tarbiyaviy soatlar, shifokor bilan suhbat, oila a'zolarining maslahatlari kabi tadbirlarga jiddiy e'tibor berish kerak.

Mazkur davrda ham asosiy faoliyat o'qish, kasb-hunar tanlash bo'lib qolaveradi, lekin ularga nisbatan qiziqish biroz pasayadi, tanlab munosabatga kirishish kuchayadi, ya'ni differensiasiya dominantalik xususiyat kasb etadi. Bu ijtimoiy, ijtimoiy-psixologik voqyelikning ham o'ziga xos muayyan omillari, sabablari mavjud. Agarda o'smirlikda asosiy faoliyat muomala, shaxslararo munosabat bo'lib hisoblansa, ilk o'spirinlik davriga kelib, undan oldingi ontogenetik bosqichdan farqli o'laroq o'qishga nisbatan qiziqish jonlana boradi, chunki bu davrda ta'lim subyektlari oldida akademik lisey hamda kasb-hunar kollejarini bitirishdek mas'uliyat yotganligi harakatlantiruvchi kuch funksiyasini bajaradi. Bilish va kognitiv jarayonlarning barqarorligi o'sganligi, takomillashganligi, kasbiy malakalar shakllanganligi o'quv jarayonining sifat va miqdor jihatdan o'zgarishlaridan dalolat beradi. O'zgarishlarning miqdoriy jihatdan ko'rinishlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Yaqqol (konkret) va mavhum (abstrakt) ilmiy tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar.
2. Kognitiv faoliyatning jarayonlari, operatsiyalari rivojlanganligi: taqqoslash, qiyoslash, umumlashtirish, tasniflash va hokazo.
3. Esda olib qolishning rasional usullarining mavjudligi (so'z-mantiq xotirasiga asoslangan holda).
4. Muammoli vaziyatlar va ularning yechimini topish imkoniyatlari.
5. Ijodiylik (kreasiya) usullari vujudga kelayotganligi.
6. O'zini o'zi baholash va nazorat qilish uquvi shakllanayotganligi.

Odatda sifat o'zgarishlarining tarkibiga o'quv faoliyatining motivasion va mohiyat jihatidan o'zgarishning variantlari kiradi. Motivasion o'zgarish to'g'risida shuni ta'kidlash joizki, o'quv faoliyati ilk o'spirin uchun shaxslararo munosabatlarda o'z o'rnini topish, jamoa (sinf, kurs) ichida o'zini tasdiqlash, tan oldirish, mustaqil turmushga, hayotga kirishga tayyorgarlik ko'rishning motivlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu motivlarning barchasi ilk o'spirin uchun shaxsiy ma'no kasb etadi. Shaxsning motivasiya tuzilishida yuksak ijtimoiy motivlardan jamiyatning to'laqonli, tenghuquqli a'zosi bo'lish, xalqqa va Vatanga xizmat qilish, foyda yoki naf keltirish katta o'rin egallaydi.

Bilishda, kognitiv faoliyatda o'quv jarayoniga va bevosita unda berilayotgan materiallarning (aksariyat fan asoslari) mohiyatiga nisbatan qiziqish ilk o'spirinlarda o'ziga xos xususiyatga ega (rasmiy yoki norasmiy nuqtai nazaridan yondashish). Yuqorida fikr, mulohaza va mushohadalardan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash lozimki, bu davrga kelib o'quv faoliyatining barcha motivlari (hatto ijtimoiy ahamiyat kasb etuvchilari ham) jipslashib, barqaror tus oladi. Ushbu motivlarning eng ahamiyatli, o'ziga xos tomonlari – bu ularning ixtiyoriyligidir. Boshqacha so'z bilan aytganda, ilk o'spirin butun faoliyatini o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalariga erishishga qaratilgan. O'quv faoliyatining bu motivasiya sohasida differensial (individual) o'zini o'zi baholash hamda nazorat qilish alohida o'rin tutadi.

O'zini o'zi bunday yo'sinda baholash (orttirib, pasaytirib, xolisona, haqqoniy) ilk o'spirinning qaysi soha kuchli va qaysida kuchsiz ekanligini to'g'ri (adekvat) baholashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida o'zini o'zi rivojlantirish, ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, o'zini o'zi namoyon etish, o'ziga o'zi buyruq berish kabilarni takomillashtiradi. Buning natijasida "Men"ligini egallashga intilish tuyg'usi shakllani boshlaydi.

Akademik lisey va maktab yuqori sinf o'quvchilari o'quv faoliyati mohiyatining ikkinchi tomonini uning mazmunidagi o'zgarishlar tashkil etadi, agarda o'smirlar ma'lum voqyea va hodisaning shunchaki mazmunigagina qiziqsalar (ehtiyoj sezsa), ilk o'spirinlar esa mazkur hodisa yoki voqyelikka nisbatan turlicha munosabatlarni izchil o'rganib, tahlil qilib, shaxsiy nuqtai nazarini bildirishni, talqin etishni (interpretasiyani) xohlaydilar. Chunki ilk o'spirinlarni bor haqiqat qiziqtiradi, qolaversa bu davrda ishonch-e'tiqod, dunyoqarash jadal sur'atlar bilan shakllanadi.

Ular har bir hodisani ko'pyoqlama, atroflicha, butun yaxlitligi va chuqurligi, mohiyati bilan bilishni istaydilar. Lekin shunday omil yoki sabab mavjudkim, buning ta'sirida ular uchun qiziqarli bo'lmagan masalalarga diqqatini jalb qilolmaydi, natijada o'spirinlar faoliyati susayadi.

Ko‘pincha ilk o‘spirinlarni bevosita ana shu jarayonning kechishi, uning isbotlari, keltirilgan ham nazariy, ham empirik barcha dalillar qiziqtiradi, ularni bilish faoliyatining predmetiga joylashtirishni istaydi. Ular juda tez munozaraga kirishib ketadilar, chin haqiqat yechimini topishga intiladilar, bu esa mustaqil fikr yuritishga, ta‘lim samaradorligidan foydalanishga harakat qiladilar. Binobarin, baholash va baholanish istagi, bahs-munozaraga intilish mazkur yosh davrining eng asosiy xususiyatidir.

Ular fikrlashining faolligi va tafakkurining mahsuldorligi bilan boshqa yosh davrlaridan keskin ajralib turadi. Bu narsa (voqyelik)larning barchasi turmushda fantastikada o‘z aksini topadi. O‘smirlardan farqli o‘laroq ular o‘z faoliyatini boshqara boradilar, hatto nazorat qila biladilar. Ushbu davrga kelib tafakkurning ijodiyliги jadallashadi. Shuni uqitirib o‘tish lozimki, ilk o‘spirinlarni faqat ilmiy emas, hatto ularni etik (axloqiy) muammolar ham qiziqtiradi. Ularda axloqiy masalalar yuzasidan kuchli baholash tizimi vujudga kela boshlaydi. Bu jarayonda tushunarsiz hisoblangan, tasavvur qilingan dalil va isbotlar ular tomonidan qabul qilinmaydi.

Ilk o‘spirinlar o‘z faoliyatlarida hissiyot va irodaning kuchli xatti-harakatlari hamda tafakkurning faolligi bilangina tavsiflanib qolmasdan, balki mustaqillikka (shaxs sifati tariqasida) intiladilar. Ular uchun munozarali, bahsli kechalar, eksperimental laboratoriya mashg‘ulotlari, erkin seminar mavzulari katta qiziqish, motiv, moyillik uyg‘otuvchi stimuly hisoblanadi. Bularning barchasidan unumli foydalanish orqaligina har bir o‘qituvchi o‘z o‘quvchilaridan (kasb-hunar kolleji, akademik lisey subyektlaridan) mustaqil ravishda o‘z ma‘lumotini uzluksiz oshirib borish qobiliyatini yanada takomillashtirish mumkin.

Yuqoridagi fikr va mulohazalarni umumlashtirib shuni aytish mumkinki, ilk o‘spirinlik davriga kelib o‘quvchilarning bilish (kreativ-ijodiy) faoliyatidagi ijobiy o‘zgarishlar, kasb-hunar motivlari, intilish, moyillik, tabiat va jamiyatga nisbatan ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik munosabat ular shaxsining tarkib topishida (ijtimoiylashuvida) muhim rol o‘ynaydi.

Materiallarning psixologik tahliliga qaraganda, ilk o‘spirinlik davrida tengdoshlar o‘rtasidagi muomala, muloqot uch xil ko‘rinishdagi funksiyani bajaradi:

1. Axborot (informasiya) kanali.
2. Shaxslararo munosabatlarni shakllanish jarayoni.
3. Emosional-hissiy aloqa (kontakt) o‘rnatish vositasi (o‘zaro ta‘sir yoki interaksiya).

1. Axborot (informasiya) kanali yuzasidan shuni aytib o‘tish lozimki, ilk o‘spirinlar o‘z tengdoshlaridan muayyan darajada tabiat, jamiyat, fan va texnika to‘g‘risidagi ma‘lumot (xabar)larni oladilar. Jinslar (genderlik)haqidagi ma‘lumotlarning deyarli aksariyati tengdoshlar bilan bo‘lgan muloqotda, muomala jarayonida o‘zlashtiriladi, qolaversa ularga nisbatan shaxsiy munosabati shakllanadi. Shuning uchun tengdoshlari bilan munosabatga kirishmaslikning o‘zi ijtimoiy-psixologik voqyelikka daxldor salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin, buning natijasida ularning psixikasida rivojlanishdan orqada qolish hodisasi vujudga keladi. Axborot taqchilligi shaxsni sust harakat qilishga, loqaydlikka olib boruvchi illatni namoyon etadi.

2. Shaxslararo munosabatni shakllanish jarayoni – ilk o‘spirinning o‘z tengdoshlari orasida axloqiy va nafosatga oid bilim, ko‘nikma, madaniyatni egallaydilar. Jamoada, guruhda, jamoatchilik o‘rtasida o‘zini tuta bilishlik, o‘zini o‘zi ham jismonan, ham aqlan idora qilishlik bolalik davridayoq tengdoshlar davrasida shakllana boradi. Mazkur davrda munosabatlarning me‘yori, mezoni, paralingvistik, ekstralingvistik, prosemik, operativ-kinestetik fenomenlari bilan qurollanish vaziyati yuzaga keladi.

3. Emosional-hissiy aloqa (kontakt) o‘rnatish vositasi (interaksiya funksiyasi) – guruhning tenghuquqli a‘zosi (ishtirokchisi, hamkorlik faoliyati subyekti) ekanligini anglash (tushunish, o‘zini o‘zi tan oldirish, o‘z “Men”ligini tasdiqlash), undagi o‘rtoqlarcha, do‘stona (xolisona) o‘zaro yordam ilk o‘spirinning mustaqil shaxs sifatida shakllanishida ko‘mak beribgina qolmasdan, balki unga emosional-hissiy kechinmalar, tuyg‘ular, yuksak hislar (aqliy, axloqiy, lazatlanish, ehtiros, eyforiya, kayfiyat, affekt, stress, depressiya kabilar) to‘g‘risida ma‘lumotlar hamda ulardan ijtimoiy turmushda foydalanish yo‘l-yo‘riqlari bilan tanishtiriladi.

Bularning barchasi mazkur yoshdagi o‘g‘il-qizlarni barkamol shaxs sifatida shakllanishga puxta, barqaror, mustahkam psixologik negiz yaratadi.

Tadqiqotlarda talabalar deganda moddiy va ma’naviy ishlab chiqarishda ijtimoiy hayotga va mutaxassislikka oid rollarni muayyan qoida va maxsus dastur asosida bajarishga tayyorlanayotgan ijtimoiy guruh tushuniladi.

Oliy o‘quv yurtidagi ta’limning o‘ziga xos xususiyatlari talabalarning boshqa ijtimoiy guruhlar bilan (ular xoh rasmiy, xoh norasmiy bo‘lishidan qat’i nazar) muloqotga kirishish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Talabalik davrining asosiy xususiyatlaridan biri ijtimoiy yetuklikning jadal sur’at bilan ro‘yobga chiqishidir. Ma’lumki, ijtimoiy yetuklik (kamolot) shaxsdan zarur aqliy qobiliyatni hamda ijtimoiy turmushda bajariladigan turli rollarni egallashga (oila qurishga), farzandlarni tarbiyalashga, foydali mehnatda qatnashishga (mas’ul vazifada ishlashga) tayyorlanishni talab qiladi. Mazkur jarayonning bosh mezonlari va ko‘rsatkichlari o‘rta ma’lumotlilik, jamoatchilik topshirig‘i, mehnatda faollik ko‘rsatish, qonunlar oldida javobgarlik, mutaxassis bo‘lish imkoniyati, unga intilish tuyg‘usi, irodaviy zo‘r berish, yosh otalik va onalik burchi, jamoat arbobi vazifasini o‘tash, ijtimoiy guruhga raxbarlik qilish, sport bilan shug‘ullanish, bo‘sh vaqtni tashkil eta olish, to‘garakda qatnashish va hokazolardan iboratdir [9].

Talabalik davri o‘spirinlikning ikkinchi bosqichidan iborat bo‘lib, 17-22 (25) yoshni o‘z ichiga oladi va o‘zining qator betakror xususiyatlari va qarama-qarshiliklari bilan xarakterlanadi. Shu boisdan o‘spirinlik davri shaxsning ijtimoiy hamda kasbiy mavqeini anglashidan boshlanadi. Mazkur pallada o‘spirin o‘ziga xos ruhiy inqiroz yoki tanglikni boshidan kechiradi, jumladan, kattalarning har xil ko‘rinishdagi (unga yoqish yoki yoqmasligidan qat’i nazar) rollarini tez sur’atlar bilan bajarib ko‘rishga intiladi, turmush tarzining yangi jihatlariga ko‘nika boshlaydi. Katta odamlarning turmush tarziga o‘tish jarayoni shaxsning kamol topish xususiyatlariga bog‘liq ichki qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi.

Biz tadqiqot obyektining psixologik xususiyatlari bo‘yicha keltirilgan tahlil materillariga asoslanib, quyidagi tadqiqot obyektini tanlash imkoniyatiga ega bo‘ldik:

- birinchi navbatda, o‘spirinlikning ilk bosqichi umumiy o‘rta ta’lim maktablarining yuqori sinf o‘quvchilari;
- ikkinchidan, o‘rta maxsus, akademik lisey va ta’lim tizimida tahsil olayotgan kasb-hunar kolleji o‘quvchilari;
- uchinchidan, oliy ta’lim muassasalarining birinchi - to‘rtinchi bosqich talabalari;
- to‘rtinchisi, ishlab chiqarishda faoliyat olib borayotgan o‘spirinlardan iborat kontengent ajratib olindi.

Tadqiqot respondentlari to‘g‘risidagi tahliliy materiallar metodikalarning shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosalar:

1. O‘spirinlik yoshi bo‘yicha tadqiqot tanlanmalarini tanlashda shaxs taraqqiyotining ontogenetik xususiyatlari bo‘yicha ilgari surilgan ilmiy g‘oyalarga tayanildi. Yosh xususiyatlari doirasidagi davriylashtirish xususiyatlarga ko‘ra ajratib olindi. Bu esa o‘spirinlikni 17-22 yoshgacha bo‘lganlarni tadqiqot tanlamalari sifatida tanlash imkonini berdi.

2. Tadqiqot metodikalari ilk bora O‘zbekiston psixologiyasida yangi yo‘nalishdagi tadqiqotlarga xizmat qiladigan tizim hosil qildi. Bu esa tadqiqochilarning kelgusida huquqiy savodxonlik, huquqiy madaniyat va huquqiy ongning psixologik xususiyatlarini o‘rganishlari uchun uslubiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

ИҚТИБОСЛАР/СНОСКИ/REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017. - 80 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2008 yil.
3. G‘oziyev E.G‘., Онтогенез психологияси.-Тошкент. 2011.
4. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O‘quv qo‘llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
5. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.-346 b.
6. Safarovich Q. O. et al. O‘quvchilar xulq-atvori profilaktikasida maqsadga yo‘naltirilgan tarbiyaviy ta’sir modeli //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 382-386.
7. Safarovich Q. O. et al. Tarbiyasi qiyin o‘quvchilarning xulq-atvori bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish masalalari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.
8. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – S. 454-462.
9. Safarovich Q.O., Jumaboyevich S.O., Maxmaisoyevich S.A. Uzluksiz ta’lim tizimida pedagog-psixologlarning innovasion kompetentligini takomillashtirish //Integration of science, education and practice. Scientific-methodical Journal. – 2022. – S. 821-825.

ISSN: 2181-4066
DOI Journal 10.56017/2181-4066

ПЕДАГОГИК ВА ПСИХОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР

I-ЖИЛД, 10-СОН

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ-I, НОМЕР-10

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIES

VOLUME-I, ISSUE-10

«Педагогик ва психологик тадқиқотлар» электрон журнали 2022 йил 22 декабрь куни № 054834-сонли гувоҳнома билан оммавий ахборот воситаси сифатида давлат рўйхатидан ўтказилган.

Муассис: «IMFAKTOR Pages» масъулияти чекланган жамияти.

Таҳририят манзили: 100152, Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, “Ватан” МФЙ, Чилонзор 24-мавзеси, 2-уй.

Телефон номер: +99894-410 11 55

Эл. почта: tahririyat@imfaktor.uz

Веб-сайт: www.imfaktor.uz